
МІЩИХА Л.П.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра загальної
та клінічної психології,
Прикарпатський національний
університет імені Василя
Стефаника,
м. Івано-Франківськ

АКУМУЛЯТИВНО-ІНТЕГРАТИВНА МОДЕЛЬ РЕАЛІЗАЦІЇ ТВОРЧОГО ПОТЕНЦІАЛУ ОСОБИСТОСТІ У ПЕРІОД ПІЗНЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

У статті проблема творчого потенціалу особистості розкривається через призму вікового періоду пізньої дорослості. Подається авторське конструювання моделі реалізації творчого потенціалу особистості у пізній період її життя. Творчі потреби та творчі можливості літньої людини розглядаються на тлі соціальних умов життя та сприяння з боку оточення і визначають її творче довголіття.

Ключові слова: творчий потенціал, творчі потреби, творчі можливості, акумулятивно-інтегративна модель, пізня дорослість.

В статье проблема творческого потенциала личности раскрывается через призму возрастного периода поздней взрослости. Подается авторское конструирование модели реализации творческого потенциала личности в поздний период ее жизни. Творческие потребности и творческие возможности пожилого человека рассматриваются на фоне социальных условий жизни и содействия со стороны окружения и определяют творческое долголетие личности.

Ключевые слова: творческий потенциал, творческие потребности, творческие возможности, аккумулятивно-интегративная модель, поздняя взрослость.

The article elaborates and justifies the accumulative integrative model of realizing the individual's creative potential within late adulthood.

© МІЩИХА Л.П., 2015

The peculiarity of designing psychological model of realizing the individual's creative potential within late adulthood was taking into account both structural components of creative potential, a Holistic model of the individual's creative potential within late adulthood and physical, psychological, social and mental components in the formation of a creative individual within late adulthood and the appropriate level of the creative potential development. Realizing the individual's creative potential within late adulthood is seen by the author as a psycho-energetic tension that appears between the individual's creative needs and abilities that are capable to resonate with the energy of the total field. The perspective to the further investigations is seen in studying the individual's creative potential within early and middle adulthood, and in finding the links between the individual's genius and vitality, and also in investigating intergenerational relations when conveying a creative experience from older to younger generations, and in developing and implementing anti-aging psychological program.

Key words: *the creative potential, creative needs, creative abilities, accumulative integrative model, late adulthood.*

Постановка проблеми. Звернення до вікового періоду пізньої дорослості детерміноване тим, що у психологічній науці дослідницький акцент було зроблено на першу третину життя людини (період дитинства і юності), позаяк зазначений період не «викликав особливого інтересу» і не привертав до себе належної уваги з боку вчених. Відтак відрізок пізнього періоду життя виступає недиференційованим, розпливчатым, чималою мірою непізнаним. Все актуальнішою стає концепція ортобіозу, спрямована на формування світогляду, в центрі якого було б уявлення про продуктивну, творчу, соціально активну старість. Звідси мову можна вести про творчий «вітаукт» особистості.

Розгортаючи онтичну візію особистості у континуумі її життєтворення, «споглядаючи» з позиції дослідника процес динаміки творчого потенціалу суб'єкта, зауважимо досить багато-

гранну, поліфонічну, водночас індивідуально забарвлену картину його розгортання у часі і просторі людського життя. Якщо «репрезентовані життям» дитинство і юність виступають здебільшого періодами становлення творчих можливостей особистості, то період дорослості, і пізньої зокрема, акумулює цей процес у цілісність. Водночас, враховуючи факт «принципової незавершеності особистості» (С. Д. Максименко) у форматі уможливлення реалізації усіх її ще не розкритих потенцій, відносимо вік пізньої дорослості до періоду не лише завершення людського буття, а й набуття особистістю мудрості, есхатологічної глибини і «чуття життя», що розширюють і суттєво доповнюють змістову канву творчості літньої людини, яка увібрала в себе дух усіх попередніх поколінь, дух самої епохи.

Особливістю проектування психологічної моделі реалізації творчого потенціалу особистості у період піз-

ньої дорослості [8] було врахування як структурних складових творчого потенціалу, холистичної моделі творчого потенціалу особистості в період пізньої дорослості, так і фізичних, психічних, соціальних та духовних складових у структурі творчої особистості, яка сягнула вікового рубежу пізньої дорослості та відповідного рівня розвитку творчого потенціалу.

У процесі конструювання моделі ми виходили з теоретичних напрацювань, репрезентованих екзистенційним напрямом у психології – В. Франклом і його ноодинамічною теорією особистості [11]. Зокрема, для нас стала програмовою позиція В. Франкла згідно з якою, «тільки завдяки виходу людського буття за межі самого себе, завдяки його спрямованості до об'єкта і тільки ціною того, що воно тим самим конститує себе як суб'єкт, пізнання є першочергово можливим. Воно закорінене в полярній структурі напруженого поля, що існує між полюсами об'єкта і суб'єкта і... є джерелом усієї ноодинаміки» [12]. І далі: «Усе людське буття неминує і необхідно протікає у полі напруги між суб'єктом і об'єктом, ігнорувати яку означає ігнорувати об'єктивність світу» [10].

Мета дослідження: розробити та обґрунтувати акумулятивно-інтегративну модель реалізації творчого потенціалу особистості у період пізньої дорослості.

Беручи за основу трактування «поля» як зовнішнього середовища [7], послуговуємось напрацюваннями школи психофізіології [1; 2] про ресурсність мозку людини; енергетичним підходом до творчості [5], розробками про творчу унікальність людини [3]. «Необхідно, щоб кожна особистість, – зауважував В. М. Бехтерев, – завдяки тому запасу енергії, якого вона набула як зі своїм народженням, так і

протягом свого життя шляхом трансформації енергії навколишньої природи, повніше брала участь у загальній творчій роботі над розвитком духовної культури людства і вносила усю силу своєї творчої діяльності у навколишній світ» [1].

Модель реалізації творчого потенціалу в пізній дорослості можна вивести у формулі:

$ТП = ПСН + ТП + ТМ + П$, де:

ТП – творчий потенціал;

ПСН – психоенергетичне напруження;

ТП – потреба у творчості;

ТМ – творчі можливості;

П – поле.

Під реалізацією творчого потенціалу особистості у період пізньої дорослості розуміємо психоенергетичну напруженість, яка виникає між творчими потребами та творчими можливостями особистості, що мають здатність до резонування з енергією загального поля.

Психоенергетичне напруження – це напруження, яке виникає у психоенергетичному полі людини на запит потреби творити, динаміка якого зростає пропорційно активності особистості і може коливатись у залежності від її базової, оперативної енергії та психомоторики. Духовна сторона особистості, що вміщує суб'єктивні процеси і пов'язані з ними зовнішні прояви, є похідною зовнішніх енергій і результатом найвищої напруги в центрах.

Виходячи з того, що «людина потребує не гомеостазу, а ноодинаміки, тобто духовної динаміки, де на одному полюсі знаходиться смисл, що підлягає здійсненню, а на іншому – людина, яка має його здійснити» [11], виникає напруження між тим, що людина вже здійснила, і тим, що їй належить ще реалізувати. Психоенергетичне на-

пруження активізує енергетичний потенціал людини, сприяє творчій діяльності, оскільки уможливорює функціонування всіх психічних процесів та психомоторики. Тут працює закон обміну енергії та інформації: із більшого обсягу (природи, ноосфери) енергія здатна самостійно перетікати у менший (людина) й вирівнюватися [5]. Чим більше енергії людина витрачає на творчість, тим інтенсивніше йде процес не тільки поповнення самої енергії, але й її приросту – нарощування. Якщо особистість перебуває в оптимальному енергетичному стані, обмін енергії та інформації підпорядковується «золотому правилу енергопотенціалу» – здійснюється розширене нагромадження енергії, якому майже немає меж: в кінці енергії більше, ніж на початку дії [5]. «В інтересах людей, які прагнуть зменшення напруги немає нічого творчого. Нормою є підтримка напрямку напруги, ніж його уникнення... Істинні психогенні інтереси завжди змушують необмежено ускладнювати і напружувати наше життя» [9].

Психічне здоров'я базується на визначеній мірі напруги – напруги між тим, чого людина вже досягла, і тим, чого вона ще повинна досягти. Напруга між суб'єктом і об'єктом не ослабляє здоров'я і цілісність, а зміцнює їх. «Людині потрібне не стільки ослаблення, скільки виклик з боку конкретного смислу її особистого буття» [11]. Звідси вбачаємо перехід від потенційного до актуального, або ж того, якою вона (людина) є, до того, якою вона має стати. Саме потенційність і викликає до життя напруженість, що потребує свого виходу – реалізації й убезпечить від екзистенційного вакууму літніх людей. Таку саму позицію займав і К. Гольдштейн, вносячи поправку на «середній рівень напруження», ствер-

джуючи, що прагнення до гомеостазу (внутрішньої рівноваги) не є характеристикою нормального організму. Тільки при захворюваннях організм прагне уникнути напруження. Звідси слід говорити не про розрядку (зменшення) напруги (у процесі задоволення потреби), а про її вирівнювання. Вирівнювання напруження характерне для кожної здорової особистості. Розвиток (інтелектуальний, духовний) є прагненням до збалансованого напруження, де потреба викликає стан, який проявляється у відхиленні напруження від середнього рівня (Цит. за: [4]). Процес самореалізації визначає особистісну динаміку на життєвому шляху особистості, як і процес адаптації, який триває ціле життя і стає особливо актуальним у пізньому онтогенезі (зі зміною соціальних ролей, прийняттям своєї ідентичності). Вони однаково вимагають напруження. Але напруження потенційно містить небезпеку перевищення допустимого рівня та зниження настрою і виникнення несприятливих станів. Збереження стійкого настрою, «налаштованість душі», гармонія розвитку пов'язані з помірним напруженням, яке відповідає особистим та індивідним ресурсам, можливостям людини, її віку і не приводить до дискомфорту. Мовиться про умови когнітивно-емоційного балансу, тобто спроможність вибирати ті життєві завдання та цілі, на які у неї достатньо ресурсу.

У процесі реалізації творчого задуму, де має місце психоенергетичний приріст у полі напруження, можливість уникнути посттворчого синдрому (енергетичне виснаження літньої людини, зумовлене творчою кризою) вбачаємо у ресурсних можливостях самої творчої діяльності, де: а) творчий задум, як правило, глибший і ширший за результат, а тому зазнає зміни у про-

цесі творчості; б) творчий задум апріорі не завжди зреалізований у тому форматі, який вбачав у проєкті автор; в) у процесі реалізації творчого задуму особистість відкриває нові грані предметно-пізнавальної діяльності, збагачуючись, відповідно продукує нові задуми – потенційні можливості творчих проєктів, оскільки у завершенні однієї справи завжди коріниться потенційно інше.

Для актуалізації «ноодинамічних процесів» в особистості необхідна наявність у неї творчих потреб та творчих можливостей. Виходячи з того, що життя є безперервним рухом і діяльністю, В. М. Бехтерев відмічав, що «тільки праця як будь-яка діяльність, що зустрічає на своєму шляху ті чи інші перешкоди, приводить людину до вдосконалення, яке продовжується від немовлячого віку до припинення людського життя, якщо в ній не буде вбитий завчасно нахил до праці, самовдосконалення тим чи іншим захворюванням. Перешкоди на шляху до вдосконалення не перешкоджають їй, позаяк підсилюють енергію до подолання перешкод» [1].

Сама постановка проблеми творчого потенціалу особистості в період пізнього онтогенезу водночас є постановкою проблеми рівня її потреб, зокрема у творчій діяльності, реалізація якої сприятиме втіленню її сутнісних сил у творчих продуктах. Потреби, як психічне джерело енергії, є одними з визначальних мотиваційних факторів, що активізують творчу активність старшої людини за наявності у неї творчих можливостей та творчих зусиль. Мовиться про наявність складових модальностей, репрезентованих нами у моделі творчого потенціалу особистості у пізній дорослості. «Креативні потреби людей з яскраво вираженим творчим потенціалом є більш

вагомими, значущими, ніж будь-які інші», – зауважував А. Маслоу [7]. Разом з тим мовиться, крім потреб, і про творчі можливості та зусилля літньої людини, що залежать не тільки від її внутрішніх чинників (напрацьованого творчого досвіду, особистісних особливостей, творчої активності, рівня збереження фізичної та психічної організації людини тощо) як творчої особистості, але й від зовнішніх. Соціальна захищеність літньої людини, що вміщує в собі фінансове забезпечення старості, належні побутові умови проживання і праці, медичне забезпечення, наявність родинних стосунків, є сприятливим фактором її творчого довголіття. Вагоме місце тут займає і соціальна затребуваність у ній, у результатах її творчої діяльності. Зовнішні чинники (соціальне середовище і, особливо, близьке оточення) впливають на самосприйняття літньої людини, її самооцінку, відчуття сенсовості у творчій праці, підтримують готовність її до творчої діяльності в пізньому онтогенезі. Творчість як форма витрачання енергії людиною є найбільш плідною як для самого суб'єкта творчості, так і для культури, позаяк її результати (творчості) дають приріст у розвитку внутрішнього душевно-духовного світу людини і забезпечують постійний процес відтворення буття, перехід небуття в буття через інформаційно-енергетичні затрати внутрішніх сил людини і використання зовнішніх для неї джерел енергії.

Людина, як динамічна система потреб і напруги, визначає і спрямовує власні дії (К. Левін). Духовна енергія спільності існує у всесвітньому духовно-енергетичному інформаційному полі. Індивід, як його частина, взаємодіє з ним, отримуючи від нього енергію та інформацію. Звідси поле виступає для особистості соціокультурним

простором (її оточенням), що детермінує зону напруження особистості, яка формується в його лоні, репрезентованим форматом релігійних, етичних, естетичних, культурних та ін. потреб культури. Культура, як «специфічна констеляція сил поля, породжує в індивідуальному напруженні системи, що прагнуть до розрядки» [6]. Звідси напруженість поля для творчої особистості у пізньому онтогенезі діє на таких рівнях:

1. Соціокультурний простір, як законодавець і регулятор суспільних норм, правил, взірців поведінки, стереотипів, інновацій, що не тільки забезпечують виживання системи як такої, а й сприяють її еволюційним процесам. Культура, як духовна енергія, спрямована на створення матеріальних та духовних цінностей, а також матеріалізована в технологіях і мистецтві, науці, літературі і народному фольклорі, побуті і відносинах із навколишнім світом. В енергетичному полі культури найбільш значущим напруженням для старшої людини володіє материнська культура (на противагу масовій), на час якої і відбулося становлення особистості, закладення ціннісних підвалин її буття. Відповідно творчість у старшому віці несе в собі і відбитки краю – регіону, де були сформовані творчі цінності – архетипи культури. Фактор впливу культури позначається і на рівні прийняття вікового формату творчості, особливо старшого покоління як такого, що є дієздатним і має право бути представленим у форматі інших вікових груп без ознак вікової дискримінації (ейджизму).

2. Професійна самореалізація. Продовження професійної діяльності творчої особистості старшого віку, яка реалізує професійну зону свого розвитку, сприяє подальшій активізації піз-

навальних інтересів, дає підтримку і стимулює до творчих планів і задумів.

3. Коло творчого спілкування. Енергетичне напруження тут досить високе за рахунок сильного енергетичного потенціалу творчої групи. Спілкування між творчими людьми різних вікових груп відкриває для особистості можливості: міжпоколінного активного спілкування; творчої самореалізації у кожному новому проміжку часу – «тут і зараз» («включеність» у життя); спілкування з творчими особистостями (однопоколінне та міжпоколінне), обміну творчими планами, що дає енергетичний підйом і стимулює у пізньому онтогенезі саме бажання творити. На цьому рівні напруження виникає і в структурі обміну зв'язків на рівні учительства – учнівства (формування наукових шкіл, передача досвіду тощо).

4. Коло значущого спілкування (неформальний формат взаємодії), репрезентоване значущими людьми, здебільшого друзями, приятелями-ровесниками, сусідами, вагомість якого з віком збільшується. Напруженість поля зростає за умов підтримки творчої активності літньої людини і, навпаки, падає, коли має місце неприйняття стильових параметрів її індивідуальності.

5. Сімейне (родинне) оточення, представлене партнером по шлюбу, дітьми, внуками, правнуками та ін. Це найбільш затребувана зона напруження, до якої літня людина звертає свій погляд, «долаючи» страх самотності, незатребуваності. Вагомість сприйняття творчих зусиль, потуг, підтримана близьким оточенням, є чи не найвагомішою потребою старості. Напруження родинного поля (поля сім'ї) має високу ресурсність у разі ініціювання та підтримки з боку сім'ї творчої активності старшої людини. Оскільки

кожен когнітивний акт людини, як складова її творчої діяльності, потребує напруження, людина виходить з умов стану збереження власної психофізіологічної організації і того енергопотенціалу, що їй уможливить за умов напрацьованої суб'єктності її творчу продуктивність у пізньому онтогенезі.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо у вивченні творчого

потенціалу особистості у період ранньої та середньої дорослості, виявленні зв'язків між обдарованістю й життєстійкістю особистості; дослідженні міжпоколінних зв'язків у передачі творчого досвіду старшим поколінням молодшому, розробці та впровадженні програми психологічного антиейджингу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бехтерев В. М. Бессмертие человеческой личности как научная проблема / В. М. Бехтерев // Психика и жизнь. Избранные труды по психологии личности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://philosophy.ru/library/ivanov/behterev.html>
2. Бехтерева Н. П. Магия мозга и лабиринты жизни / Н. П. Бехтерева. – М. : АСТ ; СПб : Сова, 2007. – 400 с.
3. Варламова Е. П. Психология творческой уникальности человека / Е. П. Варламова, С. Ю. Степанов. – М. : Ин-т психологии РАН, 2002. – 256 с.
4. Занюк С. Психология мотивации / С. Занюк. – К. : Эльга-Н ; Ника-Центр, 2001. – 352 с.
5. Клименко В. В. Психологія творчості : навч. посібник / В. В. Клименко. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 480 с.
6. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб. : Речь, 2000. – 350 с.
7. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу. – СПб. : Евразия, 1999. – 478с.
8. Міциха Л. П. Творчий потенціал особистості у період пізньої дорослості: монографія /Л. П. Міциха. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2014. – 400 с.
9. Олпорт Г. Принцип «редукции напряжения». Психология личности. Тексты / под ред. Ю. Б. Гиппенрейтер, А. А. Пузырея. – М : Изд-во Моск. ун-та, 1982. – С. 106–107.
10. Франкл В. Воля к смыслу / В. Франкл. – М. : Апрель-Пресс, изд-во ЭКСМО-Пресс, 2000. – 368 с.
11. Франкл В. Доктор и душа / В. Франкл. – СПб. : Ювента, 1997. – 286 с.
12. Франкл В. Психотерапия и экзистенциализм. Избранные работы по логотерапии [Электронный ресурс] / В. Франкл. – Режим доступа: <http://www.koob.ru>